

مقایسه گونه‌شناسی خانواده در مدل فرایند و محتوا در خانواده‌های با تاب‌آوری بالا و پایین

فاطمه دارنجان‌شیرازی^۱

نادره سهرابی^۲

محبوبه چین‌آوه^۳

چکیده

هدف این پژوهش مقایسه گونه‌شناسی خانواده در مدل فرایند و محتوا در خانواده‌های با تاب‌آوری بالا و پایین بوده است. روش پژوهش حاضر توصیفی از نوع پیمایشی و جامعه آماری پژوهش حاضر شامل ۶۰۰۰ هزار نفر از والدین دانش‌آموزان مقطع راهنمایی ساکن در شهر شیراز در سال ۱۳۹۸ بودند. حجم نمونه پژوهش ۳۶۱ نفر بود که به روش در دسترس انتخاب شدند. ابزار پژوهش حاضر مقیاس‌های فرایند و محتوای خانواده سامانی (۱۳۸۷) و تاب‌آوری خانواده سیکبی (۲۰۰۵) بود. روایی پرسشنامه در پژوهش حاضر با استفاده از ضرایب همبستگی هر سوال با نمره کل محاسبه گردید و نشان داد که همه سوالات با نمره کل همبستگی معنی‌داری دارند. همچنین پایایی پرسشنامه‌ها در پژوهش حاضر با استفاده از ضرایب آلفای کرونباخ برای مقیاس خودگزارشی فرایند خانواده ۰/۶۶، مقیاس خودگزارشی محتوای خانواده ۰/۸۶ و برای تاب‌آوری خانواده ۰/۹۵ بدست آمد. داده‌ها با استفاده از روش آماری تحلیل وایانس و کای اسکوئر و با استفاده از نرم‌افزار SPSS ۲۳ مورد تحلیل قرار گرفتند. یافته‌ها نشان داد که بین گونه‌های خانواده با خانواده‌های با تاب‌آوری بالا و پایین تفاوت معناداری وجود دارد. همچنین از میان زیرمقیاس‌های فرایند و محتوا، در خانواده‌های سالم و ناسالم، محتوا مشکل و فرایند مشکل مهارت مقابله دارای بیشترین مقدار میانگین و فضای زندگی دارای کمترین مقدار میانگین می‌باشند. بنابراین پیشنهاد می‌گردد با توجه به آموزش پذیر بودن عوامل فرایندی خانواده با آموزش خانواده‌ها در مورد این عوامل، گامی ارزشمند در کاهش مشکلات خانواده‌ها و به طبع آن افزایش تاب‌آوری والدین برداشت.

واژه‌های کلیدی: گونه‌شناسی خانواده، مدل فرایند و محتوا، تاب‌آوری.

۱. دانشجوی دکتری گروه روانشناسی، واحد ارسنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، ارسنجان، ایران darenjanifateme@gmail.com

۲. استادیار گروه روانشناسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران (نویسنده مسئول) sohrabish2006@yahoo.com

۳. استادیار گروه روانشناسی، واحد ارسنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، ارسنجان، ایران Hchinaveh@gmail.com

مقدمه

خانواده^۱ به مفهوم محدود آن عبارتست از یک واحد اجتماعی، ناشی از ازدواج یک زن و یک مرد که فرزندان پدید آمده از آنها آن را تکمیل می‌کنند (آقابخشی، ۱۳۹۷). خانواده تنها نظام اجتماعی است که در همه جوامع، از مذهبی و غیر مذهبی پذیرفته شده و توسعه یافته است؛ و در جوامع مختلف دارای نقش، پایگاه و منزلت‌های گوناگون است. با این که هسته‌ای کوچک از اجتماع است در حیات اجتماعی مردم نقش و تأثیری فوق‌العاده دارد. خانواده هسته اول همه سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی است. همه نقش‌های مربوط به ۱- ایجاد تمدن ۲- انتقال موراثت ۳- رشد و شکوفایی انسانیت به آن مربوط می‌شود. همه سنت‌ها، عقاید و آداب، ویژگی‌های فردی و اجتماعی از طریق خانواده به نسل جدید منتقل می‌گردد (ریموند، ۲۰۱۰). با مطالعه ادبیات پژوهشی در حوزه خانواده در می‌یابیم که مدل‌های مختلفی در زمینه خانواده ارائه شده است که پایه‌ها و اصول هر یک از این دیدگاه‌ها با یکدیگر متفاوت است و هر یک خانواده را از چشم‌انداز خاصی مورد بررسی قرار داده است. یکی از مدل‌هایی که در زمینه خانواده ارائه شده است مدل بافت‌نگر فرآیند و محتوای خانواده^۲ است که توسط سامانی (۲۰۰۵) ارائه شده است. مدل بافت‌نگر فرآیند و محتوای خانواده، برگرفته از اصول دو نظریه سیستمی و تعارضی است که با نگاهی جامع، به سه بعد فرآیندهای خانواده، محتوای خانواده و بافت اجتماعی خانواده که در کارایی خانواده‌ها تأثیرگذارند توجه می‌کند (سامانی، ۲۰۱۱). در این مدل که مدلی بومی برای خانواده‌های ایرانی است و قابلیت نمایش نیمرخ روان‌شناختی را دارد، کارآمدی یک خانواده را وابسته به سه مجموعه عوامل می‌داند: ۱) فرآیندهای خانواده^۳؛ ۲) محتوای خانواده^۴؛ ۳) بافت اجتماعی خانواده^۵. فرآیند خانواده شامل کل عملکردهای افراد خانواده در طول زمان برای سازماندهی رویدادهای عاطفی، شناختی و اجتماعی، از جمله توانایی خانواده برای انطباق با نیازها و شرایط جدید و انواع مهارت‌های ارتباطی، تصمیم‌گیری، مقابله با تنیدگی، حل مسئله، انعطاف‌پذیری، پرورش کودک، برنامه‌ریزی و رهبری است. محتوای خانواده شامل سطح کیفی سلامت جسمانی و روانی خانواده، شغل، درآمد، تحصیلات، تعداد افراد خانواده، حضور و عدم حضور اعضای خانواده، سطح سواد، محل سکونت، سن، جنس، نژاد، ملیت و مواردی از این قبیل است. مهمترین این عناصر عوامل جمعیت‌شناختی، به دو صورت کلی ثابت و تغییرپذیر است. در نهایت بافت اجتماعی خانواده که بیان‌گر نظام اعتقادی و استانداردهایی است که نهاد خانواده را در یک جامعه در بر گرفته است (سامانی، ۲۰۱۰).

از سویی تاب‌آوری^۶ به عنوان یکی از متغیرهای مربوط به روان‌شناسی مثبت‌نگر دارای اهمیت فراوانی است. پرداختن به تاب‌آوری خانواده نیز به جهت کشف فاکتورهای تأثیرگذار بر مقاوم نمودن خانواده‌ها و نیز مشخص نمودن عوامل تأثیرپذیر از تاب‌آوری، اهمیت زیادی دارد. در این زمینه می‌توان اظهار کرد که ترکیبی از عوامل باعث شکل‌گیری تاب‌آوری می‌شود. یکی از این عوامل نوع رابطه و تعاملات در خانواده است. مطالعات خانواده، امروزه بیشتر در جهت این موضوع است که چطور افرادی در

1. Family
2. Raymond
3. Family process and content model (FPCM)
4. Family processes
5. Family content
6. Family social context
7. Resilience

برخورد با عوامل استرس‌زا، توان مقابله و مقاومت را دارند، و چطور خانواده بر این توانایی اساسی افراد اثر می‌گذارد (فیتزپاتریک و کوئرر، ۲۰۰۴). همچنین محیط خانوادگی در تاب‌آوری می‌تواند یک عامل کلیدی باشد. خانواده از طریق فراهم کردن محیط حمایتی و منسجم می‌تواند در تاب‌آوری فردی مؤثر باشد (لوف، شکری و قنبری، ۱۳۹۳). در تایید تاثیر و همچنین ارتباط تاب‌آوری با فرایند خانواده سامانی (۲۰۱۱) اذعان می‌دارد خانواده‌های سالم دارای کارکردهای خوبی برای سازگاری با موقعیت‌های جدید و نظم بخشیدن به توانایی‌های بالقوه‌شان هستند. همچنین آن‌ها از محتوای خوبی همانند شغل، درآمد خوب، سطح بالای تحصیلات و سلامت برخوردارند. این در حالی است که خانواده‌های ناسالم فاقد کارکردهای لازم جهت مدیریت مشکلات‌شان هستند. در واقع نقطه آغاز زندگی آن‌ها اشتباه بوده است چرا که آن‌ها هیچ‌گونه مهارت پردازشی برای سازمان دادن به زندگی‌شان نداشته و همچنین محتوای کافی برای برآوردن نیازهای اساسی خانواده ندارند. خانواده‌های مشکل‌دار تنها در یک بعد خود هستند. یک گروه از این خانواده‌ها با وجود داشتن محتوای خوب (شغل، پول، جذابیت فیزیکی، خانه و ماشین)، مهارت کافی برای استفاده از فرآیندهای خانواده را ندارند و گروه دیگر در فرآیندها مهارت عملی داشته اما محتوای کافی برای فرآیندها را ندارند (سامانی، ۲۰۱۱). هدف رویکرد تاب‌آوری خانواده شناسایی عواملی است که به تاب‌آوری خانواده کمک می‌کند و در نتیجه خانواده در مواجهه با تغییرات در موقعیت‌های بحرانی، توانایی بازسازی و ایجاد تعادل در خود را پس از یک بحران به دست می‌آورد. والش (۲۰۰۳) چارچوبی برای تاب‌آوری خانواده رشد داد که عامل‌ها اصل لازم برای عملکرد بهینه خانواده در طی ناپایداری‌ها و بحران‌های مرتبط با رویدادها را در بر می‌گیرد. وی بر اساس تحقیقات خود سه حوزه اصلی شامل سیستم باور خانوادگی، الگوی سازمان‌دهی و فرایندهای ارتباط حل مسئله را در تاب‌آوری خانواده معرفی می‌نماید. سیستم باور خانوادگی، نقش باورهای خانواده در میزان مقاومت و تاب‌آوری در برابر سختی‌ها را مورد تأکید قرار می‌دهد. این حوزه شامل سه بخش است: الف) توانایی خانواده در ایجاد باورهای همسان و معنایی درباره سختی و دشواری، عامل مهمی برای سازگاری با بحران‌هاست، که با ارزش‌های مشترک، احساس انسجام، ارزیابی بحران، استرس و جبران مرتبط است. ب) چشم‌انداز مثبت: اثر باورهای خانواده در متغیرهای خوش‌بینی، پیش‌قدمی فعالانه، پافشاری، پردلی (دلیری)، تمرکز بر نقاط قوت و احتمال تسلط بالقوه را بر تاب‌آوری خانواده نشان می‌دهد. ج) تعالی و معنویت: باورهای خانواده در زمینه ارزش بالاتر، معنویت، ایمان، مراسم مذهبی و دگرگونی و تغییر را مورد تأکید قرار می‌دهد. در این زمینه والش (۲۰۰۳) معتقد است که تشریفات مذهبی و مراسم‌ها به سازگاری خانواده کمک می‌کند. همچنین با بررسی پژوهش‌ها در داخل و خارج در راستای موضوع مشخص شد که در داخل کشور تحقیقی به صورت مستقیم به مقایسه گونه‌شناسی خانواده در مدل فرایند و محتوا در خانواده‌های با تاب‌آوری بالا و پایین انجام نشده است و در برخی از تحقیقات به صورت ضمنی در مقدمه به آن اشاره‌هایی شده است از جمله اینکه: همچنین حیدری (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان "مقایسه تاب‌آوری و خودکارآمدی نوجوانان در گونه‌های خانواده" که بر روی ۲۷۰ نفر از دانش‌آموزان متوسطه دوم پایه دهم شهر مرودشت، انجام شد نشان داد که بین تاب‌آوری در گونه‌های خانواده تفاوت معنی‌داری وجود دارد. بین مؤلفه‌های تاب‌آوری، شایستگی و استحکام شخصی، تحمل عواطف منفی در گونه‌های خانواده تفاوت معنی‌داری وجود دارد. شفیع آبادی، موزیری، اسمعیلی و یونسی (۱۳۹۹)

در پژوهشی تحت عنوان «تدوین مدل تاب‌آوری خانواده ایرانی: یک پژوهش کیفی» که بر روی ۱۳ زوج، انجام شد نشان دادند که، در تجزیه و تحلیل در مرحله کدگذاری باز ۱۶۸ کد اولیه، و در کدگذاری محوری بر اساس شباهت موضوعی ۱۵ مقوله، و در نهایت در مرحله کدگذاری انتخابی به ۵ مقوله اصلی شخصیت، نظام باورها، مهارت‌ها، ساختار خانواده، و منابع بیرونی دست یافتیم. مدل بومی به دست آمده جامع است و می‌توان از آن برای طراحی آموزش‌هایی استفاده کرد که در پی افزایش تاب‌آوری و تحمل خانواده‌ها در برابر مشکلات هستند. کریمی نژاد، صادقی و غلام رضایی (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان تدوین مدل تاب‌آوری خانواده بر اساس دیدگاه متخصصان خانواده، زوجین و پژوهش‌ها (پژوهش کیفی) که بر روی ۲۴ نفر معلم متاهل، انجام شد نشان داد که در تجزیه و تحلیل متن مصاحبه با متخصصان خانواده در کدگذاری باز ۱۷۰ مقوله و در کدگذاری محوری براساس شباهت موضوعی ۲۱ مقوله، در تجزیه و تحلیل متن مصاحبه با زوجین در کدگذاری باز ۱۵۵ مقوله و در کدگذاری محوری بر اساس شباهت موضوعی ۲۰ مقوله و از تجزیه و تحلیل کیفی پژوهش‌ها پیرامون تاب‌آوری خانواده ۹۷ مقوله به دست آمد که در کدگذاری محوری بر اساس شباهت موضوعی در ۱۶ دسته موضوعی قرار گرفتند. سپس با استفاده از مثلث‌سازی براساس مقوله‌های مستخرج از مصاحبه با زوجین، متخصصین خانواده و پژوهش‌ها مدل تاب‌آوری خانواده در ۱۶ بعد تدوین شد. آینه چی (۱۳۹۷) در پژوهشی تحت عنوان مدل یابی تاب‌آوری خانواده بر اساس عوامل فردی و خانوادگی با تاکید بر نقش میانجی تاب‌آوری فردی که بر روی ۲۱۰ نفر از بیماران عضو انجمن ام‌اس قم، انجام شد نشان داد که معنا در زندگی به عنوان متغیر برونزاد، فقط پیش‌بینی کننده معنادار برای تاب‌آوری فردی و عملکرد خانواده می‌باشد. تاب‌آوری فردی نیز فقط پیش‌بینی کننده همبستگی خانواده بوده و از این مسیر با تاب‌آوری خانواده در ارتباط است. از بین همه متغیرها فقط دو متغیر عملکرد خانواده و همبستگی خانواده اثر مستقیم روی تاب‌آوری خانواده دارد. حمایت خانواده با هیچ‌یک از متغیرهای تاب‌آوری فردی و خانواده ضریب معنادار ندارد. بنابراین میتوان نتیجه گرفت که برخی عوامل فردی تنها زمینه ساز تاب‌آوری خانواده هستند و اثر مستقیم روی آن ندارند، بلکه زمانی روی آن تاثیرگذار خواهند بود که در کنار عوامل خانوادگی قرار گیرند. ایزپورا پرز و پرز تجادا^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی تحت عنوان تاب‌آوری در زنان مبتلا به سرطان پستان: یک بررسی منظم به این نتیجه رسیدند که تاب‌آوری با متغیرهای متعدد بالینی، اجتماعی، جمعیتی، اجتماعی، روانشناختی و فیزیولوژیکی همراه بود، از جمله عوامل روانشناختی مهمترین عوامل توسعه انعطاف‌پذیری. برخی از عوامل محافظتی مانند حمایت اجتماعی، چندین بعد از کیفیت زندگی و استراتژی‌های سازگاری سازگار شناسایی شدند. پریشانی روانشناختی متغیری بود که بیشتر به کاهش انعطاف‌پذیری مرتبط بود و رابطه دوسویه‌ای را بین آنها پیدا کرد. مشخص شد که مداخلات ارتقا دهنده مقاومت در بهبود وضعیت روانشناختی شرکت کنندگان مسر است. چئو و هاس^۲ (۲۰۱۶) در پژوهشی تحت عنوان ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس ارزیابی تاب‌آوری خانواده: دیدگاه سنگاپور به این نتیجه رسیدند که ایجاد معنی و چشم‌انداز مثبت، تعالی و معنویت، انعطاف‌پذیری و اتصال، منابع اجتماعی و اقتصادی (جامعه)، منابع اجتماعی و اقتصادی (همسایگان)، وضوح و بیان احساسی باز و همکاری حل مسئله از واریانس تاب‌آوری را تشکیل می‌دهد. تاب‌آوری خانواده با سطح بالاتری از عزت نفس ارتباط معنی‌داری داشت. مقیاس تاب‌آوری قابل اعتماد و معتبر

1. Aizpurua-Perez & Perez-Tejada

2. Chew & Haase

برای ارزیابی ساختار مقاومت خانواده در جوانان مبتلا به صرع در سنگاپور است. نام، کیم، دویدر و سونگ^۱ (۲۰۱۶) در پژوهشی تحت عنوان الگوهای ارتباطی خانواده برای پیش‌بینی تاب‌آوری، رابطه‌ی والد-فرزندی به این نتیجه رسیدند که الگوهای ارتباطی خانواده با تاب‌آوری و رابطه‌ی والد-فرزندی رابطه‌ی معناداری دارد و همچنین تاب‌آوری و رابطه‌ی والد-فرزندی می‌توانند الگوهای ارتباطی خانواده را پیش‌بینی کند. روپنارین و اینوانز^۲ (۲۰۱۵) در پژوهشی تحت عنوان تأثیر سبک‌های والدینی، تاب‌آوری و همدلی به این نتیجه رسیدند که سبک والدینی استبدادی پدر با تاب‌آوری، صمیمیت و همدلی رابطه‌ی منفی دارد؛ در حالی که سبک اقتدارگرایانه‌ی پدر و تاب‌آوری، صمیمیت و همدلی رابطه‌ی مثبتی دارد؛ در مورد مادران نیز در این پژوهش مشخص گردید که سبک والدینی استبدادی مادران با تاب‌آوری، صمیمیت و همدلی رابطه‌ی منفی دارد، در حالی که مادرانی که ارتباط مستمر با فرزند خود دارند، فرزندان آن‌ها از صمیمیت و همدلی بالاتری برخوردارند.

بنابراین پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سوال است که آیا بین گونه‌شناسی خانواده در مدل فرایند و محتوا در خانواده‌های با تاب‌آوری بالا و پایین تفاوت وجود دارد؟

شکل ۱ گونه‌های مختلف خانواده در مدل بافت‌نگر فرآیند و محتوای خانواده (سامانی، ۲۰۱۱)

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع مطالعات پیمایشی بود که به مقایسه‌ی گونه‌شناسی خانواده در مدل فرایند و محتوا در خانواده‌های با تاب‌آوری بالا و پایین پرداخت. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل؛ کلیه زوجین (والدین دانش‌آموزان مقطع راهنمایی ساکن در شهر شیراز) در سال ۱۳۹۸، بود. حجم جامعه، مورد بررسی بنا بر استعمال از اداره کل آموزش و پرورش استان فارس حدود ۶۰۰۰ هزار نفر می‌باشد. برای انتخاب نمونه، روش‌های مختلفی وجود دارد، که در این پژوهش با توجه به وضعیت فعلی (مشکلات و محدودیت‌های کرونایی) در سطح مدارس انتخاب والدین به صورت نمونه‌گیری در دسترس انجام گرفت. در این پژوهش با استفاده از فرمول برآورد حجم نمونه کوکران با حجم جامعه آماری ۶۰۰۰ نفر در سطح اطمینان ۹۵ درصد با احتمال خطای ۵ درصد، حجم نمونه برابر ۳۶۱ نفر محاسبه شد. به منظور گردآوری داده‌ها، در این پژوهش از پرسشنامه‌های خودگزارشی فرآیند خانواده، خودگزارشی محتوای خانواده و تاب‌آوری خانواده استفاده شد که در مورد هر یک در زیر به طور جداگانه، اطلاعاتی ارائه شده است.

1. Nam, Kim, DeVlyder & Song

2. Roopnarine & Evans

الف) مقیاس خودگزارشی فرآیند خانواده^۱: مقیاس خودگزارشی فرآیند خانواده^۲ توسط سامانی (۲۰۰۴) بر پایه‌ی الگوی نظری فرآیند و محتوای خانواده ساخته شده است. این پرسشنامه دارای ۴۳ سوال است که در آن آزمودنی باید میزان توافق خود را، با هر یک از گویه‌ها با انتخاب یک مقیاس پنج درجه‌ای انتخاب کند. این پرسشنامه به بررسی فرآیند خانواده در ۵ حیطه (تصمیم‌گیری و حل مسئله سوال‌های ۲۸ تا ۳۷، مهارت مقابله سوال‌های ۱۶ تا ۲۷، انسجام و احترام متقابل سوال‌های ۲، ۴، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴ و ۱۵، مهارت ارتباطی سوال‌های ۱، ۳، ۵، ۶، ۷ و ۸ و باورهای مذهبی سوال‌های ۳۸ تا ۴۳) می‌پردازد. شیوه نمره‌گذاری مقیاس خودگزارشی فرآیند خانواده به صورت لیکرت ۵ درجه‌ای از ۱ تا ۵ است که برای پاسخ «کاملاً مخالفم» نمره ۱، «مخالفم» نمره ۲، «نه مخالف/نه موافق» نمره ۳، «موافقم» نمره ۴ و «کاملاً موافقم» نمره ۵، در نظر گرفته می‌شود. سوال‌های ۴۰، ۳۷، ۳۶، ۳۵، ۳۴، ۳۳، ۳۲، ۳۱، ۳۰، ۲۹، ۲۸، ۲۰، ۸، ۷، ۵ و ۱ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌گردد. دامنه نمرات این پرسشنامه بین ۴۳ تا ۲۱۵ است. نمره بالا در هر یک از این حیطه‌ها نشانگر وجود بیشتر آن فرآیند در میان اعضای خانواده است. به منظور تعیین پایایی مقیاس فرآیند خانواده، سامانی (۱۳۸۷) دو روش محاسبه آلفای کرونباخ و روش بازآزمایی را به کار برد. ضریب آلفا به ترتیب برای عامل تصمیم‌گیری و حل مسئله، مهارت مقابله، انسجام و احترام، مهارت ارتباطی و باورهای مذهبی برابر با ۰/۸۸، ۰/۷۶، ۰/۷۹ و ۰/۷۹ گزارش شده است. نتایج بررسی پایایی این عوامل به شیوه‌ی بازآزمایی به ترتیب برابر ۰/۸۳، ۰/۷۷، ۰/۷۸، ۰/۷۲ و ۰/۷۹ به دست آمده است. روایی این پرسشنامه در پژوهش حاضر با استفاده از ضرایب همبستگی هر سوال با نمره کل محاسبه گردید و نشان داد که همه سوالات با نمره کل همبستگی معنی‌داری دارند.

ب) مقیاس خودگزارشی محتوای خانواده^۳: مقیاس خودگزارشی محتوای خانواده توسط سامانی (۲۰۰۴) بر پایه‌ی مدل بافت‌نگر فرآیند و محتوای خانواده ساخته شده است. این پرسشنامه دارای ۳۸ سوال است که در آن آزمودنی باید میزان توافق خود را، با هر یک از گویه‌ها با انتخاب یک مقیاس پنج درجه‌ای از «کاملاً مخالفم» تا «کاملاً موافقم» انتخاب کند. این پرسشنامه به بررسی محتوای خانواده در ۷ حیطه (شغل و تحصیلات سوال‌های ۲۸، ۲۰، ۲۱، ۲، ۲۳ و ۲۴، زمان با هم بودن سوال‌های ۶، ۷، ۸، ۱۰ و ۱۲، منابع مالی سوال‌های ۱، ۲، ۳، ۴ و ۵، ظاهر بدنی و منزلت اجتماعی سوال‌های ۱۳، ۱۶، ۱۸ و ۱۹، سلامت جسمانی و روانی سوال‌های ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷ و ۳۸، فضای زندگی سوال‌های ۳۱، ۳۲ و ۳۳، ۶ و تسهیلات تحصیلی سوال‌های ۲۵، ۲۶ و ۲۷) می‌پردازد. شیوه نمره‌گذاری مقیاس خودگزارشی محتوای خانواده به صورت لیکرت ۵ درجه‌ای از ۱ تا ۵ است که برای پاسخ «کاملاً مخالفم» نمره ۱، «مخالفم» نمره ۲، «نه مخالف/نه موافق» نمره ۳، «موافقم» نمره ۴ و «کاملاً موافقم» نمره ۵، در نظر گرفته می‌شود. سوالات ۱ تا ۱۲ و ۱۸ تا ۲۳، ۲۵، ۲۷ و ۲۸، ۳۱ تا ۳۳، ۳۷ و ۳۸ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌گردد. دامنه نمرات این پرسشنامه بین ۴۳ تا ۱۹۰ است. نمره بالا در هر یک از این حیطه‌ها نشانگر کفایت و رضایت بیشتر اعضای خانواده در آن حیطه است. به منظور تعیین پایایی مقیاس محتوای خانواده، سامانی (۲۰۰۸) دو روش محاسبه آلفای کرونباخ و روش بازآزمایی را به کار برد. روایی این پرسشنامه در پژوهش حاضر با استفاده از ضرایب همبستگی هر سوال با نمره کل

1. Self-report Family Process Scale (SFPS)
2. Self-report Family Process Scale (SFPS)
3. Self-report Family Content Scale (SFCS)

محاسبه گردید و نشان داد که همه سوالات با نمره کل همبستگی معنی داری دارند.

ج) پرسشنامه تاب‌آوری خانواده: پرسشنامه تاب‌آوری خانواده^۲ یک ابزار استاندارد برای اندازه‌گیری تاب‌آوری خانواده است که توسط سیکبی^۳ (۲۰۰۵) بر اساس نظریه سیستمی تاب‌آوری خانواده والش^۴ (۲۰۰۳) ساخته شده است. این پرسشنامه دارای ۶۶ سوال است که در آن آزمودنی باید میزان توافق خود را، با هر یک از گویه‌ها با انتخاب یک مقیاس چهار درجه‌ای از "کاملاً مخالفم" تا "کاملاً موافقم" انتخاب کند. این پرسشنامه به بررسی میزان تاب‌آوری خانواده در ۶ حوزه می‌پردازد که عبارتند از: ۱- ارتباطات خانوادگی و حل مسئله، ۲- بهره‌مندی از منابع اقتصادی/اجتماعی، ۳- حفظ یک چشم‌انداز مثبت، ۴- پیوند خانوادگی، ۵- معنویت خانواده ۶- توانایی ایجاد معنا برای سختی و دشواری. همچنین لازم به ذکر است که یک سوال باز در انتهای پرسشنامه طراحی شده تا افراد موارد مورد نظر خود را اضافه نمایند. شیوه نمره‌گذاری پرسشنامه تاب‌آوری خانواده به صورت لیکرت ۴ درجه‌ای از ۱ تا ۴ است که برای پاسخ "کاملاً مخالفم" نمره ۱، "مخالفم" نمره ۲، "موافقم" نمره ۳ و "کاملاً موافقم" نمره ۴، در نظر گرفته می‌شود. بنابراین دامنه نمرات این پرسشنامه بین ۶۶ تا ۲۰۴ است. هر چه نمره فرد در این مقیاس بیشتر باشد به منزله‌ی آن است که خانواده دارای سطح بالایی از تاب‌آوری است و نمره پایین به معنای این است که خانواده از سطح پایین تاب‌آوری برخوردار است. (برای مشخص کردن تاب‌آوری بالا و تاب‌آوری پایین میانگین را در نظر گرفته و از دو انحراف معیار بالاتر از میانگین می‌شود تاب‌آوری بالا و از دو انحراف معیار پایین‌تر از میانگین می‌شود تاب‌آوری پایین). شواهد روانسنجی این مقیاس به وسیله سیکبی (۲۰۰۵) مورد تأیید قرار گرفته است. روایی این پرسشنامه در پژوهش حاضر با استفاده از ضرایب همبستگی هر سوال با نمره کل محاسبه گردید و نشان داد که همه سوالات با نمره کل همبستگی معنی داری دارند.

داده‌ها با استفاده از روش آماری تحلیل وایانس و کای اسکوئر و با استفاده از نرم‌افزار SPSS ۲۳ مورد تحلیل قرار گرفتند.

یافته‌های پژوهش

نتایج میانگین و انحراف استاندارد متغیرها در گونه‌های مختلف خانواده در جدول ۱ ارائه شد.

1. Family Resiliency Assessment Scale (FRAS)
2. Family Resiliency Assessment Scale (FRAS)
3. Sikbi
4. Walsh

جدول ۱. میانگین و انحراف استاندارد متغیرهای مورد مطالعه در گونه های مختلف خانواده

متغیر	شاخص	خانواده سالم	خانواده ناسالم	خانواده محتوا مشکل	خانواده فرآیند مشکل
تاب آوری	میانگین	۱۹۵/۳۷	۱۶۵/۶۷	۱۸۷/۶۶	۱۸۹/۲۲
	انحراف استاندارد	۲۳/۰۶	۹/۰۱	۱۷/۳۲	۲۳/۵۹
محتوا	میانگین	۱۳۲/۴۶	۱۰۲/۵۳	۱۰۴/۶۳	۱۳۲/۲۹
	انحراف استاندارد	۱۳/۳۴	۹/۹۷	۶/۵۴	۱۱/۵۸
فرآیند	میانگین	۱۴۰/۷۴	۱۱۸/۰۰	۱۴۲/۹۷	۱۲۰/۶۴
	انحراف استاندارد	۸/۱۷	۳/۴۹	۱۲/۶۵	۴/۲۲
شغل و تحصیلات	میانگین	۲۰/۶۶	۱۷/۴۲	۱۵/۱۹	۲۱/۵۶
	انحراف استاندارد	۳/۴۹	۴/۹۱	۳/۸۵	۳/۶۸
زمان برای با هم بودن	میانگین	۱۹/۸۰	۱۱/۳۹	۱۴/۷۲	۲۱/۰۳
	انحراف استاندارد	۵/۴۴	۲/۱۶	۲/۸۳	۳/۵۸
منابع مالی	میانگین	۱۴/۸۹	۸/۳۵	۱۰/۰۵	۱۴/۳۴
	انحراف استاندارد	۳/۷۷	۰/۹۵۱	۲/۶۵	۲/۷۵
ظاهر بدنی و منزلت اجتماعی	میانگین	۲۱/۳۶	۱۹/۱۴	۲۰/۹۰	۲۱/۳۷
	انحراف استاندارد	۱/۹۱	۰/۴۰۵	۲/۳۸	۱/۷۰
سلامت جسمی و روانی	میانگین	۲۰/۳۸	۱۳/۰۷	۱۴/۳۶	۲۰/۷۶
	انحراف استاندارد	۳/۲۵	۴/۱۷	۲/۴۶	۲/۶۱
فضای زندگی	میانگین	۱۰/۲۱	۱۰/۳۵	۶/۷۷	۹/۰۹
	انحراف استاندارد	۳/۰۰	۳/۰۴	۲/۴۸	۴/۰۳
تسهیلات زندگی	میانگین	۱۰/۳۲	۹/۵۰	۹/۲۷	۹/۳۹
	انحراف استاندارد	۲/۰۹	۱/۷۷	۱/۸۴	۲/۴۱
تصمیم گیری و حل مسئله	میانگین	۲۳/۰۹	۲۷/۹۶	۲۷/۱۴	۲۳/۲۲
	انحراف استاندارد	۸/۰۴	۱۱/۴۶	۹/۳۷	۱۰/۶۰
مهارت مقابله	میانگین	۴۳/۵۳	۳۴/۳۵	۴۳/۴۱	۳۵/۱۱
	انحراف استاندارد	۶/۳۶	۸/۹۶	۷/۵۸	۶/۱۷
انسجام و احترام متقابل	میانگین	۳۶/۰۰	۲۵/۳۹	۳۴/۰۴	۳۰/۵۴
	انحراف استاندارد	۵/۴۲	۸/۳۹	۴/۹۴	۹/۱۵
مهارت ارتباطی	میانگین	۱۷/۰۲	۱۶/۸۲	۱۸/۵۵	۱۷/۵۸
	انحراف استاندارد	۲/۰۸	۳/۴۵	۳/۰۲	۲/۳۸
باور مذهبی	میانگین	۱۹/۰۹	۱۳/۴۶	۱۹/۸۲	۱۴/۱۷
	انحراف استاندارد	۳/۴۲	۳/۶۷	۳/۴۳	۴/۸۶

زیر مقیاس های محتوا

زیر مقیاس های فرآیند

با توجه به نتایج جدول ۱ مشاهده گردید که از میان زیرمقیاس‌های فرآیند و محتوا، در خانواده‌های سالم، ناسالم، محتوا مشکل و فرآیند مشکل مهارت مقابله دارای بیشترین مقدار میانگین و فضای زندگی دارای کمترین مقدار میانگین می‌باشند.

جدول ۲. نتایج آزمون تحلیل واریانس جهت بررسی گونه‌شناسی خانواده در مدل فرایند و محتوا در خانواده‌های با تاب‌آوری بالا و پایین

شاخص	مجموع مجزورات	درجه آزادی	آماره F	سطح معناداری
گروه	۲۰۷۴/۱۲	۱	۹۷۳/۴۹	۰/۰۰۱
خطا	۸۴۰۴۲/۷۴	۳۵۸	۸/۷	۰/۰۰۳
کل	۳۱۳۵۹۹/۳۰	۳۶۰		

با توجه به نتایج آزمون تحلیل واریانس در جدول ۲ و سطح معناداری می‌توان گفت که بین دو گروه خانواده با تاب‌آوری بالا و خانواده با تاب‌آوری پایین در یکپارچگی خانواده تفاوت معناداری وجود دارد. با توجه به مقادیر میانگین میانگین بدست آمده برای مقیاس یکپارچگی (میانگین یکپارچگی برای گروه خانواده با تاب‌آوری پایین برابر با ۲۷/۵۹ و برای خانواده با تاب‌آوری بالا برابر با ۲۲/۸۲ بدست آمده است) و اینکه هر چه این مقدار کمتر باشد نشان از یکپارچگی بیشتر خانواده دارد، می‌توان گفت این تفاوت به نفع گروه خانواده با تاب‌آوری بالا معنادار شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

به منظور پاسخگویی به این فرضیه از تحلیل واریانس استفاده شد که نتایج نشان داد که از میان ۷۲۰ آزمودنی (۳۶۰ زوج زن و مرد) ۱۹۸ نفر از گونه خانواده سالم، ۲۸ نفر از گونه خانواده ناسالم، ۹۷ نفر از گونه خانواده محتوا مشکل و ۳۰ نفر از گونه خانواده فرآیند مشکل در گروه خانواده با تاب‌آوری پایین قرار دارند. همچنین مشخص گردید ۲۷۱ نفر از گونه خانواده سالم، ۰ نفر از گونه خانواده ناسالم، ۷۵ نفر از گونه خانواده محتوا مشکل و ۲۳ نفر از گونه خانواده فرآیند مشکل در گروه خانواده با تاب‌آوری بالا قرار دارند. با توجه به نتایج مشاهده شد که بین گونه‌های خانواده با خانواده‌های با تاب‌آوری بالا و پایین تفاوت معناداری وجود دارد. نتایج پژوهش سامانی، خیر و صداقت (۱۳۸۹)، سامانی و بهبهانی (۱۳۹۰)، فرهادی (۱۳۹۱)، صبری، فولادچنگ، محمدی دهقانی و گلزار (۱۳۹۳)، نجفی و شکاری (۱۳۹۴)، حیدری (۱۳۹۶)، آبروشن (۱۳۹۶)، کریمی نژاد، صادقی و غلام‌رضایی (۱۳۹۸)، آیینی چی (۱۳۹۷)، شفیع‌آبادی، موزیری، اسمعیلی و یونسی (۱۳۹۹)، روینارین و اینوانز (۲۰۱۵)، چئو و هاس (۲۰۱۶) و ایزپورا پرز و پرز تجادا (۲۰۲۰) با این پژوهش همسو است.

در تبیین احتمالی این فرضیه باید گفت که در خانواده سالم نیازهایی فراتر از مسکن، غذا، تحصیل و حتی امنیت جسمی و جنسی اعضا برآورده می‌شود. انسان دارای ابعاد شخصیتی متفاوتی است که اگر در خانواده به آن‌ها اهمیت داده شود، به بهترین شکل رشد می‌یابد. بسیاری از انحرافات، اختلالات و کج‌روی‌های رفتاری ناشی از مشکلات خانوادگی است. وجود یک خانواده سالم هم برای خود اعضا و هم برای جامعه منافع زیادی به همراه دارد. خانواده نخستین محیطی است که کودک در آن پرورش

می‌یابد و بر رفتارهای او در بزرگسالی نیز تاثیر می‌گذارد. آزادی در خانواده سالم به معنای آزادی در دیدن، شنیدن، اندیشیدن، احساس کردن، خواستن و انتخاب کردن است. صمیمیت در خانواده سالم نیز باعث می‌شود افراد نظرات خود را علارغم تفاوت‌ها بیان کنند. اعضای خانواده سالم به یکدیگر اعتماد می‌کنند و بین آن‌ها ارتباط روشن و سازگار وجود دارد؛ برقراری ارتباط روشن مستلزم آگاه‌بودن از خود و دیگری و همچنین احترام گذاشتن به یکدیگر است. در خانواده‌های سالم لزومی ندارد همه افراد خانواده مثل هم فکر و رفتار کنند. منحصر به فرد بودن اعضای خانواده نوعی ارزش محسوب می‌شود. در یک خانواده سالم مشکلات هر کدام از اعضا قضاوت و رد نمی‌شوند، بلکه همه خانواده با هم برای حل آن می‌کوشند. در چنین خانواده‌هایی قوانین خانه، باز و انعطاف‌پذیرند. همچنین در هر خانواده سالمی علاوه بر این ویژگی‌ها مجموعه‌ای از اصول وجود دارد که در زیر سایه آن‌ها خانواده شکوفا می‌شود (سامانی، ۲۰۱۱). از سویی گونه‌ی خانواده‌های ناسالم، به لحاظ محتوا و فرایند خانوادگی از کیفیت پایینی برخوردارند، بدین معنا که مهارت‌هایی از قبیل مهارت حل مسئله، تصمیم‌گیری، مقابله، انعطاف‌پذیری و ارتباطی در اینگونه خانواده‌ها بسیار ضعیف است و از امکانات مناسبی نیز برای زندگی برخوردار نمی‌باشد (محنا و سامانی، ۱۳۹۶). خانواده ناسالم آن خانواده‌ای نیست که آشکارا غیرطبیعی، بد و ناکارآمد باشد، بلکه برعکس خانواده‌های ناسالم اغلب طبیعی و خوب به نظر می‌رسند. این خانواده‌ها در ظاهر خود را خوب جلوه می‌دهند. آنها برای تظاهر، دروغ و فریب کاری که از آن با عنوان «زرنگی» یاد می‌کنند بیشتر از صداقت، ارزش قائل می‌شوند. بددهنی، پرخاشگری، تنبیه و سرزنش در این خانواده‌ها عادی است. آنها به داشتن و به دست آوردن و به طور کلی به جذب و تصاحب بی‌قید و شرط هر آنچه در دنیای بیرون از خود فرد است بیشتر از بودن و همانی که در واقع هستند اهمیت می‌دهند. فرزندان و اعضای چنین خانواده‌هایی به لحاظ جسمی به شکل بزرگسالانی درمی‌آیند که فقط نقش آدم بزرگ را بازی می‌کنند، بدون این که از درون رشد کرده و بزرگ شده باشند. بنابراین آنها «کودکان بزرگسال» می‌شوند. یعنی کسانی که از درون احساس خلأ و پوچی می‌کنند و به سختی در تلاشند این خلأ را به طریقی ناسالم پر کنند. معمولاً در خانواده‌های ناسالم که والدین و سرپرست خانواده، خود کودکان بزرگسال خانواده‌های ناسالم هستند، قوانین تقریباً پنهان و بصورت ناگفته‌ای به اجرا در می‌آیند که بیشتر در خدمت برآورده ساختن نیازهای ارضا نشده والدین است تا فرزندان آنها. رشد کردن و بزرگ شدن در خانواده ناسالم تقریباً سه نوع احساس را در افراد پایدار می‌سازد: ترس، خجالت و ناامنی. حتی افراد پس از ترک خانواده اولیه خود و تشکیل خانواده جدید، این احساس‌ها را با خود خواهند داشت چرا که تنها احساس‌هایی هستند که آنها یاد گرفته‌اند. چنین وضعیتی بستر پیدایش انواع مشکلات و اختلالات رفتاری، روانی و معنوی را فراهم خواهد ساخت. از طرفی خانواده‌های دارای مشکل محتوایی به لحاظ فرایند خانواده قوی هستند اما از امکانات کافی (همانند درآمد، شغل، تحصیلات و سلامت جسمی و غیره) برای زندگی برخوردار نمی‌باشد. از دیگر سو در مقابل، خانواده‌های دارای مشکل فرایندی از امکانات مناسب برای زندگی برخوردارند، اما به لحاظ مهارت‌های زندگی (فرایندها) وضعیت مناسبی ندارند (سامانی، ۲۰۱۱). سامانی و ترابی (۱۳۹۰) نشان دادند خانواده‌هایی که تنها به لحاظ فرایند از وضعیت مناسبی برخوردارند با ایجاد محیطی سالم و امن و دور کردن نوجوانان از استرس‌ها و فشارهای روانی در شادکامی آنها مؤثر هستند. همچنین وجود فضای آزاد در خانواده برای بیان احساسها، هیجانها و بیسان افکار موجب افزایش سلامت روان اعضای خانواده و بویژه فرزندان می‌شود. سامانی و بهبهانی (۱۳۹۰) نشان دادند که خانواده‌های سالم به طور

معناداری از گفت و شنود بیشتری در مقایسه با دیگر گونه‌های خانواده و خانواده‌های غیرسالم به طور معناداری از میزان هم‌نواپی بیشتری در مقایسه با دیگر گونه‌های خانواده در روابط استفاده می‌کنند. به عبارت دیگر، خانواده‌های سالم به واسطه ایجاد محیط امن این فرصت را برای ابراز ایده‌ها، نیازها و درخواست‌های اعضای فراهم می‌کنند. سامانی، خیر و صداقت (۱۳۸۹) دریافتند که خانواده‌های سالم در مقایسه با دیگر گونه‌های خانواده، از سبک والدگری مثبت، مشارکت بالای پدر، تنبیه بدنی کمتر استفاده می‌کنند. در مقابل، در خانواده‌های غیرسالم، استفاده از تنبیه بدنی و نظارت ضعیف بیش از دیگر گونه‌های خانواده استفاده می‌شد؛ در تحقیقی سامانی (۲۰۱۰) دریافت که خانواده‌های سالم و ناسالم در مدل رضایت و فرآیندهای خانوادگی از حیث الگوهای ارتباطی خانواده، انگیزه فرزندان، سطح تفاوت و عملکردهای تحصیلی با یکدیگر تفاوت دارند؛ مازور، اسکوتینک و تاباک (۲۰۱۴) دریافتند که افزایش سطح تحصیلات مادر می‌تواند رشد منابعی را که برای سلامت نوجوانان مهم است تحت تأثیر قرار دهد و اینکه سطح تحصیلات مادر در کودکان بزرگتر بیشتر تأثیرگذار است.

این پژوهش ممکن است انگیزه‌ای برای مراکز مشاوره باشد تا برای گونه‌های مختلف خانواده برنامه‌های آموزشی مکمل را در نظر بگیرند و تأثیرات بسیار مثبت آن را در بهبود تاب‌آوری خانواده مشاهده نمایند. همچنین به منظور افزایش پیوند والدین با افراد خانواده، تعامل مثبتی را با آنها برقرار سازند تا آنها را که از جانب خانواده طرد شده‌اند شناسایی کرده و مورد حمایت روانی خود قرار دهند و بدین طریق با آموزش برقراری تعامل مثبت و احترام متقابل و حفظ روابط بین فردی به افزایش تاب‌آوری بهتر آنها در خانواده کمک نمایند.

منابع

- آقابخشی، حبیب. (۱۳۹۷). اعتیاد و آسیب‌شناسی خانواده. تهران: انتشارات دانش آفرین.
- نجفی، احد؛ شکاری، لیلیا. (۱۳۹۴). رابطه تاب‌آوری با الگوهای ارتباطی خانواده. اولین همایش علمی پژوهشی روانشناسی، علوم تربیتی و آسیب‌شناسی جامعه، شرکت طلای سبز، انجمن پایش.
- احمدی، حبیب. (۱۳۹۶). نظریه‌های انحرافات اجتماع. تهران: انتشارات زر.
- اعزازی، شهلا، (۱۳۹۶)، جامعه‌شناسی خانواده. مشهد: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.
- حیدری، فریبا. (۱۳۹۲). بررسی تدوین بسته‌های آموزشی مهارت‌های زندگی زناشویی مبتنی بر نظریه‌های مشاوره ازدواج و آموزه‌های اسلامی و مقایسه تأثیر این دو بسته بر رضایت زناشویی و کیفیت زندگی زوجین شهر اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه اصفهان.
- روزن باوم، هایدی. (۲۰۱۵). خانواده به منزله ساختاری در مقابل جامعه ترجمه محمدصادق مهدوی، انتشارات مرکز دانشگاهی.
- ریموند، گسن. (۲۰۱۰). مبانی جرم‌شناسی نظری ترجمه مهدی کی‌نیا. چاپ اول، انتشارات نشر.
- سامانی، سیامک و بهبهانی، مینا. (۱۳۸۵). الگوهای ارتباطی در گونه‌های مختلف خانواده در مدل بافت‌نگر فرایند و محتوای خانواده. دو فصلنامه مشاوره کاربردی، ۱ (۶)، ۱۷-۲.
- سامانی، سیامک؛ خیر، محمد و صداقت، زینب. (۱۳۸۹). سبک‌های والدگری در گونه‌های مختلف خانواده در مدل فرایند و محتوای خانواده. فصلنامه خانواده‌پژوهی، ۶ (۲۲)، ۱۶۱-۱۷۴.
- سامانی سیامک و ترابی، عطا. (۱۳۹۰). شادکامی نوجوانان در گونه‌های مختلف خانواده بر اساس مدل بافت‌نگر فرایند و محتوای خانواده. دو فصلنامه مشاوره کاربردی، ۲ (۴)، ۳-۱۹.
- شفیع‌آبادی عبدالله؛ موزیری عباس؛ اسمعیلی معصومه و یونسی، جلیل. (۱۳۹۹). تدوین مدل تاب‌آوری

خانواده ایرانی: یک پژوهش کیفی. نشریه علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی البرز. ۹(۴)، ۴۱۵-۴۲۴.

صدیق، رحمت‌الله. (۱۳۹۶). نظریه‌های مربوط به کجروی‌های اجتماعی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

صبری، مصطفی؛ فولادچنگ، محبوبه؛ محمدی‌دهاقانی، مریم و گلزار، حمیدرضا. (۱۳۹۳). رابطه بین ابعاد الگوهای ارتباطی خانواده و تاب‌آوری در دانش‌آموزان: نقش میانجی‌گری هوش هیجانی. فصلنامه روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی، ۵ (۱۸)، ۱۱۰-۱۲۸.

فرهادی، مریم. (۱۳۹۱). اعتبار گونه‌شناسی خانواده در مدل فرآیند و محتوای خانواده و مدل مدور ترکیبی بر اساس شاخص‌های سلامت. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته مشاوره و راهنمایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.

کریمی نژاد، هاجر؛ کریمی نژاد، مسعود؛ صادقی، مسعود و غلام‌رضایی، سیمین. (۱۳۹۸). تدوین مدل تاب‌آوری خانواده بر اساس دیدگاه متخصصان خانواده، زوجین و پژوهش‌ها (پژوهش کیفی). نشریه فرهنگی - تربیتی زنان و خانواده، ۴۶ (۱۲)، ۶۰-۸۲.

لوف، هانیه؛ شکری، امید و قنبری، سعید. (۱۳۹۳). نقش واسطه‌ای مدل‌های ارتباطی زوجین در رابطه بین تعارض زناشویی و مشکلات درونی‌سازی و برونی‌سازی شده دختران، نشریه روانشناسی خانواده، ۲ (۱)، ۳-۱۷.

نجفی، احد و شکاری، لیلا. (۱۳۹۴). رابطه تاب‌آوری با الگوهای ارتباطی خانواده. اولین همایش علمی پژوهشی روانشناسی، علوم تربیتی و آسیب‌شناسی جامعه، شرکت طلای سبز، انجمن پایش.

- Aizpurua-Perez, I., & Perez-Tejada, J. (2020). Resilience in women with breast cancer: A systematic review. *European Journal of Oncology Nursing*, 101854.
- Chew, J., & Haase, A. M. (2016). Psychometric properties of the family resilience assessment scale: A Singaporean perspective. *Epilepsy & Behavior*, 61, 112-119.
- Fitzpatrick, M. A. (2004). The family communication patterns theory observations on its development and application. *J Fam Commun*, 4, 167-179.
- Mazur, J., Szkutink, A. M., & Tabak, I. (2014). Changes in family socioeconomic status as predictors of self-efficacy in 13-year-old polish adolescents. *International Journal of Public Health*, 59, 107-115.
- Nam, B., Kim, J. Y., DeVlyder, J. E., & Song, A. (2016). Family functioning, resilience, and depression among North Korean refugees. *Psychiatry Research*, 245, 451-457.
- Roopnarine, J. L., & Evans, M. (2015). Parenting styles, communion and relationship of the parents with children. *Early Childhood Research Quarterly*, 21, 238-252.
- Samani, S. (2005). Family process and content model: A theoretical model. Paper presented in 53rd British Psychological Society & Social Psychology, Annual Conference: Birmingham, 6th – 8th September, UK.
- Samani, S. (2011). Family process and content model: A contextual model for family studies". *Procedia of Social and Behavioral Sciences*, 30, 2285-2292.
- Siamak, S. (2010). Family types in the family process and content model. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 727-732.
- Walsh, F. (2003). Family resilience: A framework for clinical practice. *Family Process*, 42(1), 1-18.